

Tarjoumien teorian suomennoksesta

Ekologisen psykologian uranuurtaja James J. Gibsonin (1904–1979) kehittämä käsite *affordance*, tässä tekstissä ”tarjouma”, ei ole varsinaisesti koskaan mennyt minnekään. Pitkän kehittelyn jälkeen se sai kuuluisimman määritelmänsä hänen viimeiseksi jääneessä teoksessaan *The Ecological Approach to Visual Perception* (1979/2015), jossa ”[t]he affordances of the environment are what it offers the animal, what it provides or furnishes, either for good or ill”¹.

Käsitteen popularisoinnista voi kiittää erityisesti Donald Normanin (1935–), jonka *The Design of Everyday Things* (1988/1998) on yksi vaikutusvaltaisimmista käyttäjäkeskeisen suunnittelun oppaista. Tarjouma-käsite onkin tuttu suunnittelijoille niin perinteisen muotoilun kuin digitaalisten käyttöliittymien aloilla. Samaan aikaan ekologiassa ja kognitiotieteessä käsite on Gibsonin seuraajien ja haastajien myötä elänyt omaa elämäänsä, mutta humanistis-yhteiskuntatieteellisiin ympyröihin tarjoumat ovat saapuneet ryminällä viimeisen kymmenen vuoden aikana. Varsinkin kirjallisuudentutkija Caroline Levenin vaikutusvaltainen uusformalistinen teos *Forms: Whole, Rhythm, Hierarchy, Network* (2015) ja Terence Caven kognitiivista kirjallisuudentutkimusta edustava *Thinking with Literature: Towards a Cognitive Criticism* (2016) ottavat käsitteen keskeiseksi teoriakehittelyn välineeksi. Molemmat pohtivat kaunokirjallisuuden tarjoumia lukijoille, mutta myös käyttävät tarjouman käsitettä silloittamaan keskenään teoksia, teosmuotoja ja laajempia yhteiskunnallisia ja kulttuurihistoriallisia rakenteita.

Tarjouma on myös oman tähänastisen tutkimukseni keskeisin teoreettinen käsite. Kirjallisuudentutkimuksen alalle sijoittuvassa väitöskirjatyössäni huomasin kuitenkin, että esimerkiksi Levine ja Cave näyttävät ohittavan joitain Gibsonin alkuperäiseen teoretisointiin liittyviä premissejä sekä tarjouman jatkekehittelyä vaikkapa radikaalisti ruumiillisen kognitiotieteen tutkimushaarassa, jota edustaa esimerkiksi filosofian ja psykologian professori Anthony Chemero. Levenin design-teoriasta lainaavassa käsitteilyssä tarjoumat eivät aina erotu ominaisuuksista (ja tuntuvat välillä tarkoittavan vähän kaikkea), kun taas Cave ehdottaa niiden vahvempaa rinnastamista esineisiin itseensä. Näiden havaintojen implikaatioita kirjallisuuden tarjoumien ymmärtämiseksi käsittelem pitkäikäisesti englanninkielisessä väitöskirjassani², mutta kun ”tarjouma”-kä-

sitteen tarjoumat ovat enenevässä määrin yhä suuremman tutkijajoukon ulottuvilla, aika on varsin kypsä tälle *niin & näin* -lehden tilaamalle suomennoksesta Gibsonin alkuperäisestä teorialuvusta. Olen säilyttänyt viittaukset kirjan muihin lukuihin jättääkseni näkyviin, miten tarjoumien teoria on Gibsonille ennen kaikkea osa ekologista lähestymistapaa visuaalisen havainnoinnin ymmärtämiseksi.

Keskeinen haaste suomennostyössä on ollut tietenkin itse termin kääntäminen. Englanniksi *to afford* pitää sisällään herkullisen kaksoismerkityksen: se voi tarkoittaa sekä ”olla varaa” (*I can afford a fancy meal*) että ”tarjota”, ”tehdä mahdolliseksi” (*the tree affords shade, the track affords running*). Ympäristöllä voisi näin olla ”varaumia”, tarkoittaen potentiaalia, joka tarjoutuu organismille tämän käyttäytymistä varten. ”Varauma” käännökseenä kuitenkin siirtäisi organismin ja ympäristön relaation vahvemmin kohti ympäristöä kuin Gibson tarkoittaa. Samalla ”tarjouma” on jo jokseenkin vakiintunut suomenkielisessä tutkimusdiskurssissa, esimerkiksi juuri design-aloilla, minkä lisäksi se säilyttää Gibsoninkin hakeman uudissanarvon.

Samalla valinta kuitenkin johtaa ongelmiin, kun tarjoumista haluaa puhua teonsanoin. ”Puu tarjoaa suojaa” on suoraviivainen tapaus, mutta ”tarjoako” kallionkieleke todella putoamista tai edessä oleva ilma kävelemistä? Tarjouman käsitteen kaksisuuntaisuus – eli organismin ja ympäristön toisiaan täydentävä luonne – nostaa esiin kysymyksiä toimijuudesta ja sen suunnasta. Olen yrittänyt välttää ympäristön kuvaamista toimijana sinänsä silloin kun se ymmärretään ”pintoina, jotka erottavat aineksia väliaineesta, jossa eläimet elävät”. Tästä syystä esitän, että suomenkielisessä kontekstissa tarjoumat joko *tarjoavat* tai *sallivat* toimintaa. Nämä voidaan pääosin nähdä synonyymeinä: maanpinta tarjoaa tukea ja sallii kävelemisen; sillä on tuen ja käveltävissä-olemisen tarjoumat. Tarjoaminen implikoi usein suhteessa passiivisempaa tarjouman hyödyntämistä, kun taas salliminen osoittaa organismilta vaadittavan aktiivisen toiminnan suuntaan.

Organismien toimintaan ja kykenevyyteen liittyvä painotus onkin toinen tarjoumien erityispiirre. Gibsonin sanavalinnoissa se näkyy esimerkiksi hänen kuvatessaan tukevaa maanpintaa sanoilla kuten *stand-on-able* ja *walk-on-able*. Tietty kapulakielisyyys ja toisteiset rakenteet ovat hänelle nähdäkseni tarkoituksenmukaisia, ja niillä Gibson

”Tarjoumien kanssa työskentelevät ovatkin huomanneet, miten käsitteen esittely esimerkiksi opiskelijoille johtaa totutusta poikkeavien katsantotapojen oivaltamiseen. Yhtäkkiä tarjoumia alkaa havaita kaikkialla.”

suuntaa huomiota siihen, miten ympäristön ajattelu tarjoumien kautta tuottaa totutusta poikkeavan näkökulman ympäristöön ja organismeihin. Teoriakehittelynsä ohessa Gibson siis outouttaa totuttua, automaattista havainnointiamme maailmasta. Tarjoumien kanssa työskentelevät ovatkin huomanneet, miten käsitteen esittely esimerkiksi opiskelijoille johtaa totutusta poikkeavien katsantotapojen oivaltamiseen. Yhtäkkiä tarjoumia alkaa havaita kaikkialla. Samaan aikaan suomeksi ei aina tarvita monimutkaisia ilmauksia saman merkityksen esiin tuomiseksi: voimme todeta maanpinnan olevan seisottavissa ja käveltävissä tai sonetin opeteltavissa ulkoa.

Vastaavasta syystä olen päätenyt puhumaan ympäristön esineistä objektien sijaan korostaakseni ekologisen psykologian erityistä näkökulmaa. Eläinten ja ihmisten kutsuminen ”eläviksi esineiksi” on kieltämättä erikoisesti ilmaistu, mutta jälleen se vie huomion tarjoumien teoriasta nouseviin vaihtoehtoihin näkökulmiin.

Myönnän auliisti, että Gibsonin luonnehdinnat hahmopsykologiasta olivat kirjallisuudentutkijalle haastavaa suomennettavaa. Kurt Koffkan (1886–1941) ja kumppaneiden teoksia on käännetty vähän ja heidän omaläätuinen terminologiansa ei ole kaikilta osin jäänyt elämään. Toivon tehneeni niille oikeutta ja pystyneeni välittämään niiden merkityksen Gibsonin oman käsitelmärittelyn kannalta. Mahdolliset virheet ovat omiani.

Sanotaan lopuksi myös pari sanaa eetoksesta. Tarjoumien teoriassa näkyy 70-lukulainen ajankuva, jossa naapurustoissa on postilaatikot osana toimivaa postilaitosta, jota kouluikäiset lapset osaavat käyttää hyödykseen. Vaikka postilaatikon tarjouma ei ole sinänsä muuttunut, vanhentunut esimerkki on osoitus siitä, miten tapamme käyttää ympäristömme tarjoumia kehittyvät. Tarjoumien

teoria ylittääkin tällä tavalla evoluution, kulttuurievoluution ja sekä sukupolvien välisen että eliniän aikana tapahtuvan oppimisen rajat³.

Samaan aikaan monet Gibsonin sivuhuomioista paljastavat hänen kriittisen asenteensa. Hän ennakoii posthumanismia ja enaktivistista ja ruumiillista kognitiotiedettä kiinnittämällä huomiota ympäristön ja ihmisen erottamattomuuteen, ihmisen valtaan muokata ympäristöä (ja sen negatiivisiin seurauksiin) ja mieli–ruumis-dualismin kestättömyyteen. Hänen ekologinen psykologiansa, ja tarjoumien teoria sen osana, on mielenkiintoinen askel humanistisen ihmiskeskeisyyden analysoinnin ja kritiikin polulla. ”Tarjoumien teoria” salliikin lukijoilleen uudenlaisia tulkinta-asentoja, joista jatkaa ihmiskeskeisyyden kritiikkiä myös kiihtyvän antroposeenin oloissa.

Viitteet

- 1 Gibson 2015, 119; kurssiivit alkuperäiset.
- 2 Ks. Suoranta 2023.
- 3 Ks. esim. Cave 2016.

Kirjallisuus

- Cave, Terence, *Thinking with Literature: Towards a Cognitive Criticism*. Oxford University Press, Oxford 2016.
- Gibson, James Jerome, *The Ecological Approach to Visual Perception: Classic Edition* (1979). Psychology Press, New York 2015.
- Levine, Caroline, *Forms: Whole, Rhythm, Hierarchy, Network*. Princeton University Press, Princeton 2015.
- Norman, Donald, *The Design of Everyday Things* (1988). MIT Press, Cambridge (MA) 1998.
- Suoranta, Esko, *The Sky Above the Port Was the Color of Capitalism: Literary Affordance and Technonaturalist Speculative Fiction*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2023.